

1984-09-17

Olof Palme

Olof Palmes kongresstal om utrikes- och säkerhetspolitik

Socialdemokratiens utrikespolitik måste präglas av ansvar för Sverige.

Det gäller värnet av vårt lands oberoende, vår demokratiska samhällsordning, vår rätt att själva bestämma över vår framtid.

Detta ansvar förvaltas bäst genom en fast neutralitetspolitik.

Den politiken kommer vi socialdemokrater att fullfölja med kraft, klarhet och konsekvens.

Ett ansvar för Sverige kräver ett efter våra förhållanden starkt försvar. Det är ett uttryck för vår beslutsamhet att slå vakt om vårt oberoende och att avvisa alla inkräktare.

I vårt ansvar ligger också en förpliktelse att medverka i arbetet för fred och försoning i världen och att föra en politik för internationell solidaritet. Det är också en viktig del av vår säkerhetspolitik.

* * *

Det internationella läget är idag allvarligare och mer hotande än på länge.

De samlade militärutgifterna närmar sig 800 miljarder dollar. Nya kärnvapen placeras ut, inte minst på vår kontinent. Men i stället för att skänka ökad trygghet har dessa lett till ökad osäkerhet. Och som om jorden inte vore tillräcklig planeras nu att placera högteknologiska vapen i yttre rymden.

Kärnvapenkriget är det överskuggande hotet i vår tid. Det beskrivs av vetenskapsmän, författare, konstnärer och präster som en i verklig och ohygglig mening existentiell fråga. Det handlar om mänsklighetens överlevnad.

Trots detta ligger alla förhandlingar om dessa ödesvapen nere. Dialogen mellan de två supermakterna har så gott som tystnat. Vi ser en konfrontation i ord, präglad av djupaste misstro om varandras avsikter.

Denna spänning kastar sin slagskugga över alla regioner.

Väpnade konflikter utspelar sig runt om i världen: i Mellersta Östern, i södra Afrika, i Asien och i Centralamerika. I alla dessa områden är den ena eller båda supermakterna inblandade eller kan snabbt bli det. Riskerna för en upptrappning till en världsomspännande konflikt är uppenbara.

Fattigdomen och svälten i tredje världen förblir ett hot mot freden.

Men även i vårt eget närområde har klimatet blivit kyligare. Det grundläggande säkerhetspolitiska mönstret i norra Europa är oförändrat, men det strategiska intresset framförallt för den nordligaste delen har ökat. Militära uppbyggnader sker i vårt närområde, i öst och i väst. Alltmer närgånget och nervöst har man på båda sidor börjat granska varandras militära förehavanden. I allt snävare cirklar studerar de varandra. Vi har själva utsatts för en bristande respekt för vårt territoriums okränkbarhet.

Detta skärper kraven på neutralitetspolitiken.

Neutralitetspolitikens kardinalregel är att den aldrig får föras på ett sätt som kan skapa förväntningar på den ena sidan, eller farhågor på den andra, om avvikelser från den valda handlingslinjen.

Under många lugna och kanske händelselösa år har svenska regeringar förklarat, att i oroliga tider kommer denna regel om fasthet och konsekvens i den förda politiken att vara vårt främsta rättesnöre. Om detta har det också rått en bred enighet i Sveriges riksdag. Då får man heller inte börja svikta när det blir fråga om kyligare vindar. Ty det är då som

fastheten i politiken sätts på prov.

Vi måste vara aktsamma om förtroendet ute i världen för vår föresats att icke ens under starkt yttre tryck lämna neutralitetspolitiken, att bli en utpost för den ena eller andra militäralliansen.

Denna politik skall bära orubblighetens prägel.

Man skall kunna lita på den svenska linjen.

Sven Andersson - utrikesminister och försvarsminister - skrev i somras, i anledning av en omdömeslös moderatartikel, att våra politiker i ledande ställning måste hålla huvudet kallt och inte låta sig provoceras till förhastade slutsatser i de centrala säkerhetspolitiska frågeställningar som rör vårt lands och vårt folks yttersta väl och ve.

Illa genomtänkta och dåligt underbyggda utsagor om vårt säkerhetspolitiska läge kan förorsaka vår neutralitetspolitik stor skada, om omvärlden skulle uppfatta dem som representativa för mera allmänt omfattade åsikter i Sverige.

Sven Andersson har rätt. Vi måste med kraft ta avstånd från alla försök att skapa en felaktig föreställning om vad vår neutralitetspolitik innebär.

Det är också därför som det varit nödvändigt att ta strid med företrädare för moderata samlingspartiet när de fjärrat sig från den traditionella neutralitetspolitiken. Och den striden sköter vi själva.

Vi har t ex gjort klart att våra budskap varit entydiga när vi påtalat kränkningar av vårt territorium.

Vi kan ha ett hur starkt försvar som helst - men börjar omvärlden tvivla på vår alliansfrihet begränsas ändå möjligheterna att föra en oberoende neutralitetspolitik. Därför är alltid utrikespolitiken vår första försvarslinje.

Å andra sidan - tror man inte på att vi har förmåga att värna vårt territorium också med militära medel kan inte heller neutralitetspolitiken fullföljas. Med hjälp av försvaret skall vi värna vårt territorium i fredstid. Vi skall kunna avvisa den som kränker vårt luftrum eller våra vatten. Och vårt försvar skall ha en sådan styrka att den som planerar ett angrepp i krigstid tänker sig för inför de risker ett sådant företag innebär.

Detta är de två dimensionerna i den svenska säkerhetspolitiken.

Socialdemokratin avvisar nu liksom tidigare en ensidig svensk nedrustning. Svensk arbetarrörelse har alltid varit beredd att ta sitt ansvar för landets värn.

Sverige har under många år avdelat stora resurser för ett eget, oberoende försvar. Vi har ett värnplikts-system som ger oss möjlighet att på kort tid mobilisera en försvarsmakt av betydande storlek. Vi har skaffat oss möjlighet att själva tillverka huvuddelen av det som vårt försvar behöver. Och vi har ett civilförsvar av en omfattning och kvalitet som har få motstycken i världen.

Denna politik skall vi i tider som dessa inte överge. Vår försvarspolitik ligger fast. Detta sade jag i somras, och tillade att det i dagens läge kunde finnas skäl att något räta på morrhåren. Vi har också nödgats att något vässa klorna. Det var helt enkelt viktigt att förstärka insatserna för ubåtsskydd. Dessutom var vi tvungna att kompensera för dollarkursens våldsamma uppgång.

Det är en tillgång för vårt land att beslutet härom kunde tas i bred enighet i riksdagen. Detta var en viktig signal till omvärlden.

Detta innebär självfallet inte att vi uppger den långsiktiga inriktning som angavs av 1981 års partikongress.

Vi eftersträvar fred och nedrustning. Vi måste när förutsättningar föreligger vara beredda att minska försvarskostnaderna, och vill förbereda detta genom studier av den typ som Inga Thorsson utfört. Vi måste forska om freden och fredens möjligheter.

I dagens verklighet spelar försvaret en viktig roll även i fredstid. Det gäller att kunna upptäcka och avvisa kränkningar av våra gränser. Det är nödvändigt för trovärdigheten i vår neutralitetspolitik att ingripa mot varje kränkning och att hävda vårt territorium med alla medel.

Under senare år har det från olika håll brustit i respekten för vårt territoriums okränkbarhet. Kränkningarna av vårt luftrum har kunnat upptäckas och identifieras. De allvarliga kränkningarna av våra vatten är mer komplicerade. De är svåra att upptäcka, men framförallt svåra att identifiera. Våra resurser, både i form av kunskap och materiel, för att spåra och ingripa mot främmande inkräktare ökar nu för varje månad.

Och jag vill erinra om vad jag sade efter Hårsfjärden-händelserna hösten 1982:

"Jag vill påpeka att den svenska regeringen har möjlighet att beordra militären att sänka en främmande ubåt i svenskt vatten. Den som överväger en kränkning

av svenskt territorium bör ta med i beräkningen att regeringen framdeles kommer att begagna sig av den möjligheten."

Jag tvekar inte att upprepa detta uttalande idag. Det kan ses som ett hot riktat mot den eller dem som överväger kränkningar av svenska vatten. Däremot hotar vi inte med att överge neutralitetspolitiken. Den är orubblig.

Det har talats mycket om värdet av klara signaler. Detta är klarspråk.

De senaste årens allvarliga sovjetiska kränkningar av svenskt territorium har skapat påfrestningar i vårt förhållande till Sovjetunionen.

Vi har inte tvekat att bestämt protestera mot dessa händelser.

Vi viker inte i frågor som gäller den nationella suveräniteten och den internationella rätten. Vi kröker inte rygg inför stormakterna.

Då måste vi också ha självförtroende nog att se stormakten rakt i ögonen.

Det hade vi i Vietnamfrågan, när den amerikanska stormakten förde ett orättfärdigt krig mot ett litet folk.

Det måste vi ha i dagens grannliga förhållande till Sovjetunionen, där våra egna säkerhetsintressen är direkt berörda.

Det får inte gå därhän att vi avhänder oss möjligheterna att föra vår talan i frågor som rör vårt lands vitala intressen. Andra kan inte föra vår talan i Moskva. Det vill och skall vi alltid göra själva.

I andra sammanhang pläderar vi för dialog och diskussion, i stället för konfrontation och konflikt. Det måste också gälla oss själva.

Att förklara sig öppen för samtal betyder inte att man ursäktar någonting eller slätar över.

Vi får inte rädas att hävda våra nationella intressen i det direkta meningsutbytetts form med Sovjetunionen.

Vi tvekar alltså inte att kritisera Sovjetunionen. Men låt mig slå fast att vi eftersträvar goda relationer med detta land. Vi sysslar inte med anti-sovjetism. Vi hävdar Sveriges nationella intressen. I en del frågor

har vi uppfattningar som klart avviker från varandra, såsom synen på medborgerliga fri- och rättigheter och Afghanistan. I andra frågor, såsom en del nedrustningsfrågor, har vi näraliggande ståndpunkter. I en rad sakfrågor, t ex inom handel, kultur och vetenskap, har vi intresse av regelbundna kontakter med Sovjetunionen. Vi har inget att vinna på att strypa förbindelser mellan våra länder som är till ömsesidig nytta.

Stabila och goda relationer förutsätter att detta land fullt ut respekterar vår territoriella integritet. Det får det aldrig råda någon tvekan om när vi talar med företrädare för Sovjetunionen.

* * *

Från första början har internationalismen och den svenska arbetarrörelsen varit oskiljaktigt förbundna.

Redan i det program för Sveriges socialdemokratiska parti, som den socialdemokratiska klubben i Stockholm antog i februari 1885, hette det:

"Arbetsfrågan är emellertid varken lokal eller nationell utan internationell. På grund härav skall det socialdemokratiska arbetarepartiet, ehuru det närmast har sin verksamhet blott inom Sverige, i medvetande om arbetarrörelsens internationella karaktär, sträva

att uppfylla alla de plikter, som åligga de svenska arbetarna mot deras bröder i andra nationer. Mänsklig-
hetens allmänna broderskap står även för oss såsom
framtidsmål."

Den svenska arbetarrörelsens sekellånga kamp för
demokrati och rättvisa har därför också varit historien
om internationell solidaritet. Detta har präglat vår
rörelses förgrundsgestalters gärning, från Hjalmar
Branting till Alva Myrdal.

Vårt internationella engagemang gäller viktiga principer:
respekt för självbestämmanderätten, social och ekonomisk
rättvisa, fred och frihet.

Men det handlar också om ett egenintresse: Sverige är
en del av världen från vilken vi icke kan isolera oss.
Vi är beroende av omvärlden för vårt handelsutbyte.
Utan det skulle vi vara en mycket fattig nation.
Och vi är beroende av att det inte utbryter kärnvapen-
krig, ty ett sådant skulle drabba alla folk. Också oss.

När vi arbetar för fred och internationell solidaritet
tar vi också ansvar för Sverige.

Svensk arbetarrörelse är stolt över att tillhöra ett
internationellt samfund, där vi kan arbeta tillsammans
för att söka undanröja orättvisor och främja fred och
frihet.

Stundom hörs röster som säger att vi borde lägga oss i mindre, inte uttala oss så ofta om förhållanden i fjärran länder, mera sköta vårt eget.

Den som säger så önskar jag hade varit med i Arusha i Tanzania för två veckor sedan. Där höll Socialistinternationalen en konferens om södra Afrika, tillsammans med företrädare för frontstaterna och befrielseörelserna. Där redovisades entydigt att rasåtskillnadspolitiken alls inte reformeras till det bättre. I verkligheten brutaliseras apartheidsystemet, hårdnar förtrycket av den svarta majoriteten.

Var tredje dag hängs en svart man i Sydafrika.

Varje år arresteras hundratusentals svarta för brott mot passlagarna.

Redan har 9 miljoner människor berövats sitt medborgarskap och 4 miljoner tvångsförflyttats till s k hemländer med landets mest ofruktbara jord.

Apartheid är en särskilt vidrig form av tyranni.
Eller för att tala med Per Wästberg:

"Den legala grymheten, det långsamma dödandet, det gradvisa utrotandet av vanliga människors önskningar och förhoppningar - det är Sydafrikas brott."

Regimen i Sydafrika går nu till aggression mot sina grannar för att med väpnat våld och ekonomiska påtryckningar tvinga dem till underkastelse.

En morgon träffade jag informationsministern från Lesotho. Det är ett land med 1,3 miljoner invånare, inklämt mitt inne i Sydafrika. Det utsätts för utpressning av Sydafrika. Apartheidregimen utnyttjar sitt geografiska, ekonomiska och militära övertag till att försöka tvinga Lesotho till ett s k fredsavtal som skulle beröva landet en stor del av sin självständighet. Om de inte skriver på detta avtal hotar Sydafrika att avbryta ett stort planerat bevattningsprojekt, förhindra leveransen av helikoptrar som behövs för att frakta mat till de svältande, trakassera dem som rör sig över gränsen.

Läget för Lesotho är svårt, mycket svårt. Man vill inte underkasta sig diktaten från Pretoria. Man vänder sig till oss och säger: Svik inte era åtaganden, fortsätt era påtryckningar för att få bort apartheidsystemet! Och tala med Sydafrikas vänner i den industrialiserade världen och försök få dem att sätta press på landet!

Man kunde naturligtvis säga att det här är en sak för Lesotho och Sydafrika.

Men det säger vi inte, det kan vi inte säga.

Det är ett samfällt ansvar, en bjudande plikt, att bekämpa apartheid, att stödja dess offer. Vi måste göra vad vi kan, även om det är begränsat. Det gör vi t ex genom vår utrikespolitik, genom vårt bistånd, och genom vårt arbete i Socialistinternationalen. Och vi skall verkligen inte plötsligt börja underlätta investeringar i Sydafrika.

Till dem som frågar skall vi svara: vi kommer efter måttet av vår begränsade förmåga att fortsätta vår politik för fred och solidaritet. Den är också en viktig del av vår säkerhetspolitik.

Denna fredspolitik har många inslag:

Det första är att vi skall försvara folkrätten.

Precis som i umgänget mellan människor måste det finnas regler för umgänget mellan nationerna. Vi kan inte acceptera en djungelns lag, en maktens lag, på det internationella området. Vi måste ha en folkrätt där alla stater är lika inför lagen och där alla stater måste respektera de andras rättigheter.

Folkrätten är av särskild betydelse för de små nationerna. Därför reagerar vi i Sverige särskilt starkt mot kränkningar av denna rätt.

Vi gjorde det när Sovjetunionen marscherade in i Afghanistan.

Vi gjorde det när Förenta staterna invaderade Grenada och när Nicaraguas vatten minerades.

Vi gör det när Sydafrika attackerar sina grannar och fortsätter sin olagliga ockupation av Namibia.

Och vi gör det när någon kränker våra egna gränser.

Vårt försvar för andra folks rätt att själva forma sin framtid innebär inte att vi kan utlova någon viss politik eller något visst samhällssystem i dessa länder, när självbestämmandet väl har nåtts. Vi stödjer folkens rätt till oberoende, men kan inte ge några löften om vad som kommer därefter. Folken själva formar sina öden.

Det andra inslaget i vår fredspolitik är arbetet för mänskliga rättigheter.

Rätten till liv är den grundläggande mänskliga rättigheten. Det får aldrig sluta att uppröra oss att varje år, i detta tjugonde århundrade, miljontals barn på vår planet tvingas att dö av undernäring och svält. Och det tillhör vår tids förtvivlan att detta tillåts pågå samtidigt som miljarder och åter miljarder förslösas på ett destruktivt militärmaskineri.

De ökade klyftorna i världen är ett hot mot freden.

Med allt större skillnader mellan fattiga och rika kan

aldrig någon varaktig avspänning nås. Därför är en generös biståndspolitik också ett led i vår fredspolitik. Vi är ju alla bundna till varandra. Det är olidligt att leva i en värld där den överväldigande majoriteten av befolkningen lever i en allt djupare fattigdom. Och vi kunde visa i Brandt-kommissionen att världen på detta sätt går under genom fattigdomen - men också att detta inte på något sätt är en ödesbestämd process. Med en någorlunda förnuftig politik går det att redan framåt år 2000 avskaffa svälten i världen. Det går att vända utvecklingen i de fattiga länderna. Vi skulle kunna utnyttja all den lediga kapaciteten i den industrialiserade världen, med alla dess miljoner arbetslösa; vi skulle kunna sätta denna industri i arbete med att göra det som den fattiga världen behöver. Och vi skulle tillsammans med folken där kunna bekämpa hungern och fattigdomen.

Mänskliga rättigheter sträcker sig längre.

Så länge som ofrihet och orättvisor råder i ett samhälle kommer människorna att bjuda motstånd och söka förändra sin situation. I diktaturen förnekas inte bara medborgarna sina grundläggande mänskliga rättigheter. Den föder också farliga konflikter, som kan få återverkningar långt utanför landets gränser. Hoppet om fred och nedrustning kan aldrig bli helt förverkligat förrän alla folk nått sin frigörelse.

OP

Socialdemokratin har en lång tradition av frihetskamp, inom våra respektive länder och över gränserna.

Det var socialdemokratin, i land efter land, som fick vinna grundläggande mänskliga och fackliga rättigheter, i strid mot det borgerliga klassamhällets makthavare. Det var arbetarrörelsen som fick ta huvudstöten i kampen mot våldsideologierna i Europa. Otaliga socialdemokrater stupade på grund av sin övertygelse i kampen mot stalinismen, fascismen och nazismen.

Denna tradition gör att vi känner stark samhörighet och solidaritet med de krafter som idag kämpar för samma fri- och rättigheter som vi erövrade och har lyckats behålla och tålmodigt sökt bygga ut.

Det gäller i Turkiet, där fackföreningsledare fängslas och oppositionella döms till döden i massrättegångar.

Det gäller i El Salvador, där många av våra partivänner dödats i kamp för demokratin.

Det gäller i Afghanistan, där sovjetiska trupper söker krossa ett folkligt motstånd.

Och det gäller i Östeuropa, där särskilt det polska folket - detta folk som lidit oerhört i kampen för friheten i århundraden - de senaste åren åter fångat vår uppmärk-

samhet. Det var och är klart att vi i olika former ger våra känslor till känna när arbetare i ett grannland står upp i kamp för sina rättigheter och sin frihet. Och det tror jag man känt i Polen.

Brott mot de mänskliga rättigheterna skall vi påtala varhelst de äger rum. Det var för mig självklart och naturligt att i somras ta emot Sakharovs styvdotter, och att följa upp hennes besök med en vädjan för paret Sakharov till sovjetledarna.

Men det gäller också i andra världsdelar.

Det urskiljningslösa mördande som pågått i årtal i El Salvador och i Guatemala är en skamfläck för mänskligheten.

I början av året besökte jag Nicaragua. Jag träffade svenska biståndsarbetare, bl a några som arbetade för kristna organisationer. De berättade om de CIA-stödda Somoza-gardisternas framfart i gränsområdena, om små pojkar som sköts på kaffefälten, om tolvåriga flickor som kidnappades och släpades med i månader, och som sedan bodde hos dessa svenska biståndsarbetare för att botas från den psykiska chocken, från de veneriska sjukdomarna.

Låt mig slå fast: Demokratien kan inte tryggas genom hemliga operationer av hemliga agenter i strid mot folkrätten. Demokratien är humanistisk och försonande, och kan inte främjas av dödsskvadroner eller militär aggression.

Vår solidaritet med medmänniskorna får inte låta sig begränsas av olika politiska system. En fängslad fackföreningsledare är en fängslad fackföreningsledare, oavsett om det sker i Guatemala eller i Polen eller i Turkiet. En brinnande by är en brinnande by, oavsett om den terrorbombas i El Salvador eller i Afghanistan.

Det finns de som hummar när man talar om förtrycket i Afghanistan, därför att det gäller östsidan.

Det finns de som hummar när man talar om förtrycket i Chile, därför att det gäller västsidan.

Men det går inte att mäta mänskligt lidande efter geografi eller blocktillhörighet. Visst kan vi i praktiken ställas inför svåra avvägningsproblem. Men i principfrågan måste vi vara klara: det gäller att stå på de enskilda människornas sida, i deras plåga och förtvivlan, i deras storhet och i deras aldrig slocknande vilja till motstånd mot förtryckarnas eländighet.

Det tredje inslaget i vår fredspolitik är att ständigt sträva efter fredliga lösningar på konflikter.

Vi har sedan dess grundande gett ett kraftigt stöd åt Förenta nationerna. Nära 50 000 svenskar har deltagit i FN:s fredsbevarande operationer runt om i världen. När FN bett oss göra en insats har vi inte tvekat att ställa upp. Vi har alltsedan Folke Bernadotte och Dag Hammarskjöld en lång och förpliktande tradition i Sverige att ställa oss till organisationens förfogande.

Med alla sina svagheter förblir Förenta nationerna vårt främsta instrument för att gemensamt förebygga och lösa konflikter. Därför skall vi göra allt för att stärka FN.

Det fjärde inslaget är arbetet för nedrustning.

Ett krig i kärnvapenåldern hotar allas vår existens - även i länder längst bort från konfliktområdena. Ty kärnvapnen orsakar inte bara omedelbar och direkt förstörelse. Som den amerikanske forskaren Carl Sagan har visat skulle inom ett par dagar efter ett kärnvapen- anfall många miljoner ton rök och damm pumpas upp i atmosfären. Ett gigantiskt rökmoln skulle bildas. Det skulle bli mörkt 24 timmar om dygnet över stora delar av vår jord. Temperaturen skulle sjunka under fryspunkten, djuren skulle berövas sina betesmarker och svälta ihjäl. Vi skulle alla drabbas av en nukleär vinter, som troligen skulle leda till att mänskligheten utplånades. Vår civilisation, som är så rik och fantastisk, som det tagit årtusenden av mänsklig möda att bygga upp, den skulle helt enkelt ta slut.

Även om supermakterna har motstridiga intressen på många områden måste dess medborgare ändå dela önskan att överleva, att få se sina barn och barnbarn leva vidare.

Och utvecklingen har gått därhän att de bara kan överleva tillsammans med motståndaren. Det har sagts många gånger förr, men tål att upprepas: Kärnvapenkriget går icke att vinna, det ger bara förlorare.

Därför måste supermakterna förhandla och samarbeta om det allra mest grundläggande, om en gemensam säkerhet.

De som bestämmer över kärnvapens användning spelar inte bara med sina egna länders överlevnad. De har också våra liv i sina händer. Därför måste vi andra, som inte har kärnvapen, göra vårt yttersta för att hävda våra intressen och för att påverka kärnvapenmakterna att inse sitt ansvar också mot oss.

Detta är en viktig del av bakgrunden till den aktiva svenska nedrustningspolitiken.

Det är av detta skäl som vi vill ha en överenskommelse om en frysning av kärnvapenutvecklingen, ett stopp för alla kärnvapenprov, och ett moratorium för utplacering av nya kärnvapen, för att hejda kapprustningen och skära ned kärnvapenarsenalerna, i balanserade och kontrollerbara former.

Det är också därför som vi arbetar för en korridor fri från slagfältskärnvapen i Centraleuropa.

Och det är därför som vi strävar efter en kärnvapenfri zon i Norden, för att minska risken för att kärnvapen skall komma till användning i vårt närområde. Sådant arbete har i sig en förtroendeskapande verkan. Vi gläder oss över att den samlade nordiska arbetarrörelsen nu har en gemensam grundsyn i denna viktiga fråga.

Vårt mål är att få till stånd en internationell nedrustning, i former som inte ger övertag åt någondera sidan utan som ger säkerhet åt alla.

Vårt främsta hopp är helt enkelt människors längtan efter fred, deras avsky för kriget, deras förnuft. Den folkliga mobiliseringen i fredsfrågan tillhör det ljusaste, mest livsbejakande som hänt på senare år.

Arbetarrörelsen är den största fredsrörelsen som någonsin funnits. Freden förblir vårt ansvar.